ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Çukurova University

Journal of Faculty of Divinity

Cilt 14 Sayı 2 Temmuz-Aralık 2014

Ebû Zeyd Seâlibî (ö. 875/1471) ve el-Cevâhiru'l-Hısân fî Tefsîri'l-Kur'ân Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme

Arş. Gör. Ertuğrul DÖNER*

***Atıf* / ©-** Döner, E. (2014). Ebû Zeyd Seâlibî (ö. 875/1471) ve el-Cevâhiru'l-Hısân fî Tefsîri'l-Kur'ân Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 14 (2), 129-142.

Öz- *Bu çalışma Kuzey Afrika'nın yetiştirdiği önemli ilim adamlarından biri olan Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî'nin (ö. 875/1471) hayatı, ilmî kişiliği, eserleri ve tefsir tarihindeki yeri hakkında birtakım mütevazı bilgiler vermektedir. Ayrıca bu makalede özellikle İbn Atiyye'nin el-Muharreru'l-Vecîz ve Ebû Hayyân el-Endelusî'nin el-Bahru'l-Muhît isimli eserlerinden etkilenmiş ve çalışmasını bu iki eser üzerine kurmuş olan Seâlibî'nin, bir Rivayet Tefsiri örneği olan el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân adlı en önemli ve meşhur eserini kaleme alma ve bu başlıkla isimlendirme sebepleri üzerinde durulmuş ve tefsiri hakkında önemli bilgilere yer verilmiştir.*

Anahtar sözcükler*- Ebû Zeyd es-Seâlibî, el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân, tefsir, el-Muharrerü'l-Vecîz, el-Bahru'l-Muhît*

§§§

I. Ebû Zeyd Seâlibî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

A. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî el-Cezâirî el-Mâlikî el-Eş'arî, Cezayir şehri yakınlarındaki Vadiyüsr kasabasında doğmuştur.[1] "Seâlibî" lakâbının kendisine verilme nedeni ve Seâlibî'nin ailesi hakkında kaynaklarda pek fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Seâlibî'nin Cezayir mülhakatından Seâlibe kabilesine mensup olduğu

Makalenin geliş tarihi: 12.08.2014; Yayına kabul tarihi: 25.12.2014

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, e-posta: ertugruldoner@hotmail.com

1 Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslâm hatte'l-Asri'l-Hadîs*, Müessesetü Nüveyhizü's-Sekafî, Beyrût 1983, I. 276.

söylenmiş;[2] ayrıca soyunun Ca'fer b. Ebû Tâlib'e dayanması sebebiyle Ca'ferî nisbesiyle anıldığı ifade edilmiştir.[3]

Seâlibî'nin doğum tarihi hakkında farklı birtakım rivayetler söz konusudur.[4] Bazı kaynaklarda doğum tarihi 785/1383 olarak verilmiş[5], kimi kaynaklarda bu tarihin 786/1384[6] olduğu rivayet edilmiştir. Ayrıca Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dibâc* adlı eserinde, Seâlibî'nin doğum tarihinin 787/1385 olabileceğinden bahsetmiştir.[7]

Seâlibî, doğduğu şehirde erken yaşlarda Kur'an'ı Kerim'i ezberlemiş ve ilk dini bilgilerini almıştır. Seâlibî muhtelif yerlerdeki önemli ilim adamlarından ilim tahsil etme amacıyla çeşitli şehir ve ülkelere seyahatlerde bulunmuştur.[8] On yedi yaşında Vadi-yüsr'dan ayrılan Seâlibî, 802/1401'de Bicâye'ye gitmiş,[9] bir yıl kadar sonra babasının vefatı üzerine bir süreliğine memleketine dönmüştür.

Daha sonra yedi yıl kalacağı Bicâye'ye tekrar giderek buranın önde gelen âlimlerinden istifade etmiştir. Bu âlimlerin başında Abdurrahman el-Vağlisi (ö. 786/836)[10] ve Ebu'l-Abbas Ahmed b. İdris[11] gelmekte; ayrıca kendisinde derin izler bırakacak olan Ali b. Osman el-Miklatî, Ebu'r-Rebî Süleyman b. el-Hasen (ö. 845/1440) gibi hocalardan fıkıh, tefsir, hadis, usul ve kıraat dersleri almıştır. Daha sonra 809/1408 yılında Tunus'a seyahat etmiş, burada İsa el-Gabrînî (ö. 837/1432) ve Ebû Abdullah el-Übey (ö. 827/1422) gibi âlimlerden ders okumuştur.[12] Seâlibî, 817/1416 yılında Mısır'a gitmiş,[13] burada Ebû Abdul-

---

2 Ömer Nasûhi Bilmen, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Bilmen Yayınları, İstanbul 1974, II. 601.

3 Mehmet Suat Mertoğlu, "Seâlibî, Ebû Zeyd", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI. 239.

4 Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf el-Cezâirî el-Mâlikî es-Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût/Kâhire 1418/1997, (Muhakkikin Önsözü) I. 9.

5 Bilmen, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II. 601.

6 Muhammed b. Muhammed b. Mahluf el-Münestirî, *Şeceratu'n-Nuri'z-Zekiyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût/Lübnan 1349/1941, s. 265; Şemseddin Muhammed b. Abdirrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, Dâru'l-Mektebeti'l-Hayat, Beyrût/Lübnan trs., II. 152.

7 Ebu'l Abbas Ahmed b. Ahmed b. Ahmed Ahmed Baba et-Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dibâc*, Külliyetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye, Trablus 1036/1627, s. 260.

8 Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire trs., I. 177.

9 Muhammed Abdülhay b. Abdulkebir b. Muhammed el-Kettânî, *Fihrüsü'l-Fehâris ve'l Esbâti ve Mu'cemü'l-Meâcim ve'l-Meşihât ve'l-Müselselât*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 1382/1962, II. 732; Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 258; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, I. 276.

10 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân*, (Muhakkikin Önsözü) I. 11.

11 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân*, (Muhakkikin Önsözü) I. 11.

12 Kettânî, *Fihrüsü'l-Fehâris*, II. 733; Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 258; Münestirî, *Şeceratu'n-Nuri'z-Zekiyye*, s. 265; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân*, (Muhakkikin Önsözü) I. 11.

13 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân*, (Muhakkikin Önsözü) I. 11; Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 258; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, I. 276; Kettânî, *Fihrüsü'l-Fehâris*, II. 732.

lah el-Bilâlî, Ebû Abdullah el-Bisâtî (ö. 842/1437) ve özellikle hadis konusunda kendisinden istifade ettiği, kendisinin de ileride bir muhaddis olarak anılmasına vesile olacak Ebû Zür'a Veliyyüddîn el-Irâkî'nin (ö. 826/1431) hadis derslerini takip etmiştir. Seâlibî daha sonra Anadolu üzerinden Hicaz'a gitmiş,[14] hac vazifesini yerine getirdikten sonra otuz üç yaşında Mısır üzerinden tekrar Tunus'a dönmüştür. Burada Şeyh Ebû Abdullah Kalşânî (ö. ?) ve Ebu'l-Kâsım b. Ahmed el-Kayrevânî el-Burzûlî'den (ö. 844/1439) hadis dersleri almasının yanı sıra eski hocası Ebû Abdullah el-Übey'in derslerine devam etmiş ve ondan icazet almıştır.[15] İbn Mezruk'tan, Ebû Hafs Ömer el-Kalşânî b. Ebû Abdullah (ö. 863/1459) kıraati üzerine *Muvatta* icazeti almıştır.[16]

Seâlibî, 820/1418 yılında Cezayir'e dönmüş, el-Câmiu'l-A'zam'da imam-hatiplik görevini üstlenmiştir. Bir süre kadılık görevini yerine getirmiş olsa da bu görevi benimseyememiş, kısa bir süre sonra bırakmıştır.[17]

Seâlibî, ilim tahsilini bitirdikten sonra ders okutmaya başlamış, öğrenci yetiştirmiş ve birçok talebesine icazet vermiştir. Tefsir ilminin yanı sıra hadis, fıkıh, usul, kıraat ve benzeri birçok Kur'an ilmiyle meşgul olan Seâlibî birçok eser telif etmiştir. "Yaşadığı dönem içerisinde Tunus'ta hadis ilminde kendisinden daha iyi bir kimsenin olmadığını" ifade eden Seâlibî, konuşmaya başladığında halkın sustuğunu ve rivayet ettiği şeyleri kabul ettiklerini söylemiştir.[18] Ayrıca Mağrib'in önde gelen bazı âlimlerin kendisi hakkında "Sen, hadis ilminde bir otoritesin" dedikleri belirtilmiştir.[19] Seâlibî bir ilim adamı olmasının yanı sıra takva ve zühd sahibi olmakla da şöhret bulmuş, pek çok kimse tarafından veli bir kimse olarak tavsif edilmiştir. Seâlibî hakkında "O, imam, zâhid, verâ sahibi, Allah'ın salih kullarından, Allah'ı bilen âlim bir kimsedir." ifadeleri kullanılmış,[20] Selâme el-Bükrâ ise "Sâlih, zâhid, âlim, ârif ve Allah'ın büyük veli kullarından biri" şeklinde bahsetmiştir.[21]

---

14 Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, I. 276.

15 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân*, (Muhakkikin Önsözü) I. 11; Kettânî, *Fihrüsü'l-Fehâris*, II. 732; Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 7, 258.

16 Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 258; Kettânî, *Fihrüsü'l-Fehâris*, II. 732; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân*, (Muhakkikin Önsözü) I. 11.

17 Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, I. 276.

18 Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I. 177.

19 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân*, (Muhakkikin Önsözü) I. 38.

20 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân*, (Muhakkikin Önsözü) I. 38; Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 258.

21 Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I. 177; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân*, (Muhakkikin Önsözü) I. 38; Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 258.

Yaklaşık 90 sene yaşamış olan Seâlibî'nin vefat tarihi hakkında da farklı rivayetler söz konudur. Bir takım kaynaklar vefat tarihini 875/1470[22] olarak vermişken, bazı kaynaklarda bu tarih 876/1471[23] olarak yer almıştır. Seâlibî, Cezayir'de vefat etmiş ve Seyyid Abdurrahman beldesi olarak bilinen yere defnedilmiştir. Günümüzde kabri bir ziyaretgâhtır.[24]

B. Eserleri

Tefsir, hadis, fıkıh ve tarih alanlarında birçok eser ortaya koymuş olan Seâlibî'nin eserlerinin sayısı hakkında birbirinden farklı rivayetler söz konusudur. Seâlibî'nin yaklaşık yüz kadar eserinin olduğu söylenmiş, Âdil Nüveyhiz, bu sayının doksan civarında olduğunu ifade etmiş; sadece üçünün ismini zikretmiştir.[25] İbnü'l-Gazzî'nin *Divânü'l-İslâm* adlı eserinde Seâlibî'nin kitaplarının on yedisinin adı geçmiş,[26] Tinbüktî'nin *Neylü'l-İbtihâc* adlı eserinde bu sayı on sekize çıkmıştır.[27] Tespit edebildiğimiz kadarıyla doksan ile yüz arasında eseri bulunan Seâlibî'nin eserlerinin sayısı hakkında farklı rakamlar zikredilmesi[28], sayfa sayısı az bazı risale ve makalelerinin müstakil birer eser olarak kabul edilip edilmediği ile ilgilidir.

1) Ravzatü'l-Envâr ve Nüzhetü'l-Ahyâr[29] *2) el-Envâr fî Mu'cizeti'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*[30] *3) el-Envârü'l-Mudîe el-Câmi'a beyne'l Hakîka ve'ş-Şerîa*[31] *4) Riyâzu's-Sâlihîn ve*

---

22 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân*, (Muhakkikin Önsözü) I. 39; Kettânî, *Fihrüsü'l-Fehâris*, II. 732; Münestirî, *Şeceratu'n-Nuri'z-Zekiyye*, s. 265.

23 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, II. 152; Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 260; Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, thk. Doç. Dr. Mustafa Özel, Doç. Dr. Muammer Erbaş, İzmir 2005, s. 183.

24 Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I. 177; Bilmen, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II. 601.

25 Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, I. 276.

26 Ebü'l Meâli Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman İbnü'l Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, thk. Seyyid Kisrevî Hâsân, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1990, II. 56.

27 Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 259.

28 Mertoğlu, "Seâlibî, Ebû Zeyd", *DİA*, XXXVI. 239.

29 Fıkha dair bir eser olup, Seâlibî bu eserde bir Cezayir hakkında birtakım bilgiler vermiş; ayrıca Hz. Muhammed'in Miraç hadisesiyle ilgili hadisler hakkında derleme ve değerlendirmeler yapmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Carl Brockelmann, *Gesthichte Der Arabischen Litteratur,* Leiden 1938, II. 351.

30 Carl Brockelmann bu eserin Tunus Zeytuniyye Kütüphanesinde 2/240'ta bir nüshasının var olduğunu belirtmiştir. Bkz. Brockelmann, *G.A.L.,* II. 351. Ayrıca Muhammed eş-Şerîf Kâhir, mucizeler hakkında bilgiler veren bu eseri doktora tezinde tahkik etmiştir. Muhammed eş-Şerîf Kâhir, *el-Envâr fî âyâti'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*, Cezayir-Beyrut 1426/2005, (neşredenin girişi) I. 98-136.

31 Carl Brockelmann, *Gesthichte Der Arabischen Litteratur, Supplementband*, Leiden 1938, II. 322. Bu eser *Kırk Hadis* tarzındadır. Mahmud Fehmi Hicâzî, bu eserin Fas Dahhalı Kütüphanesi 66, Britanya Müzesi 1438, Cezayir Kütüphanesi 863 numaralarda var olduğunu söylemiştir. Bkz. Mahmud Fehmi Hicâzî, *Târihu Edebi'l-Arabî*, Mısır 1995, VII. 465.

Tuhfetü'l-Müttekîn[32] *5) en-Nüketü'd-Dürer*[33] *6) ed-Dürerü'l-Levâmi' fî Kırâati Nâfi'*[34] *7) el-Ulûmü'l-Fâhıra fî Umûri'l-Âhire*[35] *8) Şerhü'l-Muhtasar İbn el-Hacîb*[36] *9) İrşadu's-Salîk*[37] *10) ed-Dürrü'l-Fâik fi'l-Ezkâr ve'l-Ed'iye ve'l-Va'z*[38] *11) Erbâûne Hadisen fî ıstınâ'i'l-Ma'rûf*[39] *12) el-Muhtâr min el-Cevâmi' fî Muhâzati'd-Düreri'l-Levâmî*[40] *13) Câmiu'l-Fevâid*[41] *14) Câmiu'l-Ümmehâti fî Ahkâmi'l-İbâdât*[42] *15) Kitâbü'n-Nesâih*[43] *16) el-İrşâd fî Mâsâlihi'l-İbâd*[44] *17) ez-Zehebü'l-İbriz fî Garîbi'l-Kur'âni'l-Azîz*[45] *18) Tuhfetü'l-İhvân Îrabi ba'di Âyâti'l-Kur'ân*[46] *19) Câmiu'l-Muhimmâti fi'l-Fıkh*[47] *20) Kutbu'l-Ârifîn fi't-Tâsâvvuf*[48] *21) Şerhud-Dureri'l-Levâmî*[49] *22) Nefâisü'l-Mercan fi Kısasi'l-Kur'ân*[50] *23) Mu'cem Muhtâsâr*[51] *24) el-Merâ'î*[52] *25) Ganimetü'l-Vâfid Buğyetü't-Tâlibi'l-Macîd*[53] *26) el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*[54]

---

32 Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim*, Mektebetü'l-Müsenna, Beyrut 1989, III. 331.

33 Muhammed Zâhî, *el-Hayâtü's-Sekâfiyye*, Tunus 1983, s. 138.

34 Abdullah b. Berrî el-Lugavî'nin kıraate dair manzumesinin şerhidir. Bkz. Zâhî, *el-Hayâtü's-Sekâfiyye*, s. 138.

35 İbnü'l Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, II. 57; Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 259; Hicâzî, *Târihu Edebi'l-Arabî*, VII. 465.

36 İbnü'l Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, II. 57.

37 Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 259.

38 Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 259.

39 Zekiyyüddin Abdülazîm el-Münzîrî'nin derlediği kırk hadise Ebû Abdullah Muhammed b. İbrâhim es-Sülemi'nin yazdığı şerhin telhisidir. Bkz. Mertoğlu, "Seâlibî, Ebû Zeyd", *DİA*, XXXVI. 239.

40 Brockelmann, *G.A.L.,* II. 351; Hicâzî, *Târihu Edebi'l-Arabî*, VII. 465.

41 Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 259.

42 Carl Brockelmann bu eserin Cezayir Kütüphanesinde 583 numarada bulunduğunu belirtmiştir. Brockelmann, *G.A.L.,* II. 351; İbnü'l Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, II. 57.

43 Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 259.

44 İbnü'l Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, II. 57; Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 259.

45 İbnü'l Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, II. 57; Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 260.

46 İbnü'l Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, II. 57.

47 Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 259.

48 İbnü'l Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, II. 57.

49 Brockelmann, *G.A.L.*, II. 351; Hicâzî, *Târihu Edebi'l-Arabî*, VII. 465.

50 Bu eserin Tunus Zeytuniyye Kütüphanesi I/128 numarada bulunduğu belirtilmiştir. Brockelmann, *G.A.L.,* II. 351; Hicâzî, *Târihu Edebi'l-Arabî*, VII. 465.

51 Brockelmann, *G.A.L.*, II. 351; Hicâzî, *Târihu Edebi'l-Arabî*, VII. 465; Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 259.

52 Müellifin rüyalarının anlatıldığı eser Cezayir'de birçok kez basılmıştır. Bkz. Mertoğlu, "Seâlibî, Ebû Zeyd", *DİA*, XXXVI. 239.

53 Otobiyografi niteliğindeki bu fihristte müellif ilim yolculuklarını, icazet aldığı hocalarını anlatmıştır. Bkz. Muhammed ez-Zâhî, *el-Mecelletü's-Sekâfiyye*, Amman 1983, VIII. 25.

54 Brockelmann, *G.A.L.,* II. 351; Hicâzî, *Târihu Edebi'l-Arabî*, VII. 465.

II. Seâlibî'nin Tefsiri ve Tefsirdeki Yöntemi

Seâlibî'nin *el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı çalışması en meşhur eseri olup 833/1429 yılında tamamlanmıştır. Seâlibî, tefsirinin mukaddimesinde eserini kaleme alma sebebini "Allah'ın benim ve sizin gözünüzü aydın kılacağı şeyleri bu muhtasar eserde topladım. İçerisine İbn Atiyye tefsirinin en önemli gördüğüm yerlerini yazdım ve ona faydalı birtakım bilgiler ekledim."[55] ifadeleriyle açıklamıştır. Bir Rivayet Tefsiri örneği olan esere Seâlibî'nin *el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân* ismini vermesi "Benim bu kitabım en güzel hikmetlerle süslü, sahih ve hasen cevherlerle doludur. Bunlar, Hz. Muhammed'den aktarılan rivayetlerdir. Bu sebeple ona Kur'an tefsiri konusunda güzel cevherler anlamına gelen el-Cevâhiru'l-Hısân fî Tefsîri'l-Kur'ân adını verdim."[56] cümleleriyle eserinin mukaddimesinde açıklanmıştır. Siyasi kargaşaların, iç karışıklıkların ortaya çıktığı, okuma ve yazma oranının düşük olduğu bir zaman ve çevrede yaşayan Seâlibî'nin eserini kaleme almasında bu etkenler oldukça önemli rol oynamıştır. Özellikle İbn Atiyye'nin *el-Muharreru'l-Vecîz* ve Ebû Hayyân el-Endelusî'nin *el-Bahru'l-Muhît* adlı eserlerinden etkilenen Seâlibî, tefsirini bu iki çalışma üzerine kurmuştur. Yaşadığı dönem içerisinde hacmi geniş birçok tefsir varken tabiri caizse *el-Muharreru'l-Vecîz*'in muhtasarı şeklindeki böyle bir çalışmayı yapması yukarıda zikredilen etkenler çerçevesinde çevresinin eğitim durumunu dikkate aldığı fikriyle izah edilebilir.

Ümmetin önderlerinden güvenilir bazı kimselerin uygun gördüğü eserlerden (yaklaşık yüz eser) istifade ettiğine ve burada kaydedilen eserlerin hepsinin dinde şöhret bulmuş ve tahkik erbâbı katında değer kazanmış olan imamlar tarafından kaleme alındığına değinen Seâlibî, kimden her ne naklettiyse, müellifin üslûbunu olduğu gibi aktardığını söylemiştir. Seâlibî ayrıca "Mana bakımından bir şey nakletmedim. Çünkü hataya düşmekten korktum. Sadece ibare ve lafızları onlardan olduğu gibi aktardım. Taberî'den aktardığım şeyler Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nahvî'nin Taberî tefsirinden özetlemiş olduğu kısımlardır. O, bu noktayı iyice değerlendirmeye özen gösterdiği için ben de ondan naklettim. Bu özet kitapta müşkil bir lafızla karşılaşan kimse nakledilen ana kaynaklara başvursun ve oradan o lafzı düzeltsin, yoksa kendi görüşü ile aklına gelen şekilde düzeltmeye kalkışmasın. Bu takdirde farkında olmadan hataya düşebilir." şeklindeki cümlelerle kullandığı eserler ve eserindeki üslubu hakkında önemli bilgiler vermiştir.[57]

Seâlibî, çeşitli eserlerden yaptığı nakiller birbirine karışmasın diye bir takım rumuzlar kullanmıştır. "Ayn" (ع) harfi, İbn Atiyye'den yaptığı nakilleri, sonunda "intehâ" (انتحى)

---

55 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân*, I. 117.

56 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân*, I. 120.

57 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân*, I. 117-118; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I. 178. Daha geniş bilgi için bkz. Ertuğrul Döner, *Seâlibî'nin el-Cevâhirü'l-Hısân fî Tefsîri'l-Kur'ân Adlı Tefsirinde İsrâiliyyât*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009, s. 20.

bulunan kısımlar diğer birtakım kaynakları, "gultü" (قلت) kelimesinin kısaltılmışı olarak "ta" (ت) harfi ise kendi görüş ve fikirlerini ifade etmektedir. "Sad" (ص) harfi ise filolojik konularda İbn Atiyye dışında kalan âlimlerin ve özellikle Ebû Hayyân el-Endelusî'nin meşhur tefsiri *el-Bahru'l-Muhît*'in, es-Safâkusî tarafından yapılan muhtasarından aktarılanların rumuzudur. Bazen de Ebû Hayyân'dan, es-Safâkusî kanalıyla yaptığı nakillerde Safâkusî şöyle der manasında (قال الصفاقسی) ifadesini kullanmıştır. Ebû Hayyân'ın görüşlerine ilaveten bir şey söylediği yerlerde "mim" (م) harfini rumuz yapmış veya "Ben derim ki" manasında (قلت) kelimesini kullanmıştır.[58]

Seâlibî, İbn Atiyye'nin *el-Muharrerü'l-Vecîz* adlı tefsirinin mukaddimesinde yer alan bilgilerden birçoğunu olduğu şekliyle/aynen almış; ayrıca Kur'an'ın faziletine, tefsirine ve irabına dair birer bâb eklemiş, tefsir ve irabla ilgili konuları işlediği bir fasıl açmıştır. Bu fasılda müfessirlerin mertebelerine dair birtakım bilgiler verilmiş, gelişi güzel tefsir yapmağa çalışan kimselerden ve böyle bir yolu adımlamanın sakıncalarından bahsedilmiştir. Diğer fasıllarda özellikle Kur'an'ın yedi harf üzere indirilmesi, Kur'an'daki aslı Arapça olmayan kelimeler ve Kur'an'ın isimleri hakkında birtakım görüşler ortaya koyan Seâlibî, çoğunlukla bu görüşleri İbn Atiyye'den nakillerle gerçekleştirmiştir.[59] Seâlibî ayrıca bir sûreyi tefsir etmek istediğinde ilk önce o sûrenin mekkî mi medenî mi olduğunu belirtmiş, daha sonra sûre hakkında genel bilgiler vermiş, ayet numaralarını vermeyi ihmal etmemiş, ardından ayetlerin tefsirine yönelmiştir.[60]

Seâlibî, Mâlikî mezhebine bağlı olup, ayetlerin fıkhî yorumlarını daha çok bu mezhep bağlamında açıklamaya çalışmıştır. Fıkhî bir ayetin açıklamasını yaparken bazen Şâfiî, Hanefî ve Hanbelî mezheplerinin görüşlerine de yer vermiş; fakat son söz olarak kendi mezhebinden istifade ile ayetin tefsirine açıklık getirmiştir. Bazen de ele aldığı konuda mezheplerin görüşlerini sıralayarak herhangi bir rey belirtmeksizin ayetlerin tefsirine devam etmiştir. Seâlibî, fıkhî konulardaki ayetlerin tefsirini yaparken alıntı yaptığı yazar ve kaynakları belirtirken bazen isim ve kaynak vermeksizin Mâlikî mezhebinin görüşleri doğrultusunda ayetleri açıklamaya çalışmıştır.[61] Seâlibî, itikatta Eş'arî mezhebini benimsemiş, ayetleri bu mezhebin görüşleri doğrultusunda tefsir etmiştir. Seâlibî'nin tefsirinde alıntı yaptığı kişilerin başında Ebû Hayyân ve onun eseri gelmektedir. Ebû Hayyân ise Mûtezilî müfessir Zemahşeri'den etkilenmiş; özellikle sarf ve nahiv konusunda onun izini takip etmiştir. Ebû Hayyân, tefsirinde kimi yerlerde Zemahşerî'yi tenkit etmiştir ki, bu konuların başında kelâmî problemler gelmektedir. Seâlibî de tefsirinde bu kelâmî meselelere yer

---

58 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân*, I. 119; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I. 178.

59 Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I. 178.

60 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân,* I. 161, 174-180.

61 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân,* I. 437-438, 456; II. 290-291.

vermiş, yer yer Mutezile mezhebiyle tartışmalara girmiş; fakat aşırıya kaçmamaya özen göstermiştir.[62]

Kur'an'ı Kerim'i ayetlerle tefsir etmek en güzel, sağlam yöntemdir. Hz. Peygamber'in, Kur'an'ı Kerim'i tefsir ederken uyguladığı esas yöntem budur. Bu yüzden Hz. Peygamber'den sonra gelen müfessirler de, öncelikle bu yöntemi kullanma yoluna gitmişlerdir. Seâlibî de münasebet kurabildiği ölçüde ayetlerde gördüğü kapalılığı başka birtakım ayetleri delil getirerek açıklamaya çalışmıştır ki bu yöntem onun tefsirinde azımsanamayacak kadar çoktur.[63]

Seâlibî'nin *el-Cevâhiru'l-Hısân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserinin hadislerin kullanımı açısından oldukça zengin olduğunu söylemek mümkündür. Seâlibî, tefsir ilminden çok hadisle meşgul olmuş, yolculuklarının neredeyse tamamını hadis rivayeti için yapmıştır.[64] Bu yüzden Seâlibî'ye bir muhaddis olarak bakmak daha doğru olacaktır. O, hadislerin seçiminde oldukça titiz davranmış ve eserine genellikle hasen ve sahih hadisleri almaya özen göstermiştir. Müfessirimiz tefsirine aldığı hadislerin çoğu kez senetlerini zikretmiş bazen de senetleri tamamıyla hazfetmiştir. Kimi yerde ise senetlerin sadece ilk râvisini nakletmekle yetinmiştir. Seâlibî, nadir de olsa zayıf hadislerden de istifade etmiştir. Zayıf hadisleri kendisiyle delil getirmenin caiz olduğu yerlerde kullanmıştır.[65] Seâlibî, tefsirinin mukaddimesinde, eserinde kullandığı hadis kaynaklarını da bildirmiş ve kendi eseri gibi içerisinde sahih ve hasen hadisleri barındıran başka bir eserin olmadığını söyleyerek övünmüştür. Zaten Seâlibî'nin hadise bu kadar değer vermesi, eserini adlandırırken ortaya koyduğu söylemlerden de anlaşılmaktadır..[66] Seâlibî, ezkâr ve dualarla ilgili hadisleri umumiyetle Nevevî'nin *Hilye*'sinden ve Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-İmam'ın *Silâhu'l-Mu'min fi'd-Duâ ve'z-Zikr* adlı kitabından, terğib, terhib ve ahirete dair hadisleri ise Kurtubî'nin (671/1272) *Tezkire*'sinden ve Abdulhak el-İşbilî'nin (ö. 582/1180) *Kitâbu't-Teheccüt ve'l-Âkıbe* adlı eserinden nakletmiştir. Bunlara Beğavî'nin (ö. 516/1114) *Mesâbihu's-Sünne*'si ve diğer birtakım eserlerden de pek çok şey eklemiştir.[67]

Seâlibî'nin tefsirinde ayetlerin tefsir edilmesinde kullanılan Ulumu'l-Kur'an konularının başında yöntemlerinden biri de *esbâbu'n nüzul* gelmektedir. Müfessir, tefsirinde ayetlerin nüzul sebeplerine dair yeterince bilgi vermiş, kimi yerde tek bir nüzul sebebi kime yerde ise varsa birden çok nüzul sebebi zikretmiştir. O, nüzul sebeplerini açıklarken riva-

---

62 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân,* II. 503, 330; III. 76-77.

63 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân,* I. 169, 251; II. 409.

64 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân,* I. 86.

65 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân,* I. 269; II. 26, 503.

66 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân,* I. 120.

67 Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I. 178.

yetleri tenkide tâbi tutmamış; sadece kendisine ulaşan ve bulabildiği rivayetleri nakletmekle yetinmiştir. Bir ayetin nüzul sebebini kaynak belirtsin ya da belirtmesin malum, mazi siğasıyla نزلت ve سببها veya سبب هذه الآية ifadesi ile kullanıyorsa veya râvisini belirtiyorsa bu sahih bir rivayettir. Seâlibî, tefsirinde قيل diye başlayarak nüzul sebebi naklediyorsa bu sahih olmamakla birlikte tefsirine almakta mahzur görmediği bir rivayettir. Müfessir, روي şeklinde meçhul, mazi veya يروى şeklinde meçhul, muzâri siğası kullanıyorsa bu rivayet diğerleri kadar sahih bir rivayet değildir.[68]

Seâlibî, tefsirinde dil, irab ve belâgat konularına da yer vermiştir. Nahiv ve irabla ilgili tevcih ve tevillerin birçoğunu Ebû Hayyân'ın meşhur tefsiri *el-Bahru'l Muhît*'in es-Safâkusî tarafından yapılan muhtasarından almıştır. Bununla birlikte Seâlibî, Sibeveyh (ö. 180/796), Ferrâ (ö. 207/822), Ebû Ubeyde (ö. 209/824), İbn Hişam (ö. 213/833), Müberred (ö. 286/900), Zeccac (ö. 311/923), Ebû Ali el-Farisî'den (ö. 377/987) nakillerde bulunmuştur. Seâlibî, almış olduğu bu rivayetleri nakletmenin yanı sıra kimi zaman bu rivayetler arasındaki ihtilafları ortaya koymaya çalışmış, bazen de tercih yapıp bir görüşü benimsemiştir.[69]

Seâlibî, tefsirinde kıraat konularına da değinmiş ve bu kıraatleri özellikle kıraati seb'a'dan veya kıraati aşera'dan seçmeye özen göstermiştir. Zaman zaman Abdullah b. Mesud ve Übey b. Ka'b'ın Mushaflarındaki vecihlere de işaret etmiş, kıraatler arasındaki okunuş farklarını ortaya koyarak bu farklar sonucunda ayetlerin aldığı farklı anlamları yansıtmaya çalışmıştır.[70]

Seâlibî, eserinde genellikle peygamber kıssaları, şahıs ve kavimlerle ilgili isrâilî haberleri ele almış; ayrıca az da olsa insanın, yerin ve göklerin yaratılışı, Allah'ın önce neyi yarattığı, duhân, cennetteki Tûba ağacı, dabbe, güneş ve aya vurulan şamar gibi müstakil birtakım konuları işlemiştir.[71] Bununla birlikte Seâlibî'nin *el-Cevâhiru'l-Hısân* adlı eserinde diğer birçok tefsire nazaran az sayıda isrâilî haberin olduğunu söylemek mümkündür. Seâlibî rivayet ettiği isrâilî haberlerin kaynağını vermeyi ihmal etmemiştir. İbn Atiyye tefsirinin muhtasarı olması hasebiyle tefsirinde ele aldığı isrâilî haberlerin büyük kısmı, İbn Atiyye'den nakledilen rivayetlerden meydana gelmektedir. Ayrıca Taberî, Fahreddin er-Râzî ve İbn Arabî'den de epeyce nakilde bulunmuştur.[72]

---

68 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân,* I. 300, 306-307, 390.

69 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân,* I. 421; II. 96; III. 507.

70 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân,* I. 467; II. 80.

71 Daha geniş bilgi içib bkz. Döner, *Seâlibî'nin el-Cevâhirü'l-Hısân fî Tefsîri'l-Kur'ân Adlı Tefsirinde İsrâiliyyât*, s. 38-110.

72 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân,* II. 370; III. 102, 386.

Seâlibî, isrâilî haberleri özellikle İbn Abbas, Übey b. Ka'b, Vehb b. Münebbih, Muhammed b. İshak gibi kimselerden almış, naklettiği haberlerin senetlerini vermeye özen göstermiştir. Ayrıca aktarılan isrâilî haberlerin sıhhatini beğenmediği yerlerde, rivayetlerin mümkün olduğunca doğru bir şekilde nakledilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.[73] Seâlibî, ilgili yerlerde Ehl-i kitaptan alınan birtakım isrâilî haberleri verdikten sonra, naklettiği bilgilerin İsrailoğulları'nın kitaplarında çokça mevcut olduğunu söylemiş; fakat bu kaynakların ismini zikretmemiştir. Seâlibî, bazen de ilgili konunun isrâilî haberlerde muhtelif şekilde anlatıldığına değinmiş, bu rivayetler hakkında çok da fikir beyan etmek istemediğini dile getirmiştir.[74] Ayrıca Allah'ın isim ve sıfatlarına, peygamberlerin peygamberliğine ve İslam'ın genel doktrinlerine aykırı olabilecek nakillerden uzak durmaya özen göstermiştir.[75]

Seâlibî'nin bir ilim adamı olmasının yanı sıra takva ve zühdü ile de şöhret bulduğunu, pek çok kimse tarafından "veli" bir kimse olarak tavsif edildiğini daha önce söylemiştik. Hatta eserin mukaddimesinde, Seâlibî'nin ârif, sâlih, zâhid kişiliği âlim sıfatının önüne geçtiği de ifade edilmiştir. Seâlibî, eserine birçok sûfinin sözlerini almıştır. *el-Cevâhiru'l-Hısân*'da, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali el-Acemî (ö. 386), Ebû Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Musa en-Nisâburî (ö. 412), Ebu'l Kasım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî (ö. 465), Ebû Muhammed Abdulhak b. Abdurrahman b. Abdullah el-İşbilî (ö. 581), Ebu'l Kasım Abdurrahman b. Yusuf el-Bicâî (ö. 599), Abdullah b. Musa b. Abdulcelil el-Ensârî el-Evsî el-Kurtûbî (ö. 608), İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709), Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Abbad en-Nüzi Şa'zelî (ö. 792) ve daha ismini sayamadığımız birçok sûfinin sözlerine yer vermiştir.[76]

Seâlibî, bazen de ayetlerdeki kavramlara açıklık getirmek için Cahiliye Arap şiirinden istifade etmiştir. Kullanılan bu kavramların Cahiliye Arap şiirinde farklı anlamlar aldığını açıklayıp ayete farklı anlamlar yüklemiştir.[77]

A. *el-Cevâhiru'l-Hısân fî Tefsîri'l-Kur'ân*'ın Nüshaları

Seâlibî'nin *el-Cevâhiru'l-Hısân* adlı eseri başta Cezayir olmak üzere birçok yerde rağbet görmüş ve istinsah edilerek İslam dünyası içerisinde yayılmıştır. Ayrıca bu eserin dünya kütüphanelerinde pek çok yazmaları bulunmaktadır. Biz burada eserin en eski tarihli olanından başlayarak yazmaları hakkında kısa bilgiler vermeye çalışacağız.

---

73 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân,* I. 218, 492-496, 509; IV. 12; V. 62.

74 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân,* IV. 245-246; V. 62.

75 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân,* II. 44; III. 102, 294; IV. 245-246.

76 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân,* II. 458; III. 260; IV. 255.

77 Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hısân,* III. 55, 299; V. 231.

1) Müellif nüshası: Bu yazmalar içerisindeki en eski nüsha, Seâlibî'nin bizzat kendi eliyle kaleme aldığı ve Cezayir Dini İşler Bakanlığı kütüphanesindeki nüshadır.[78] 2) Paris Kütüphanesi 646/8, 5283 ve 5379 numaralarda üç nüshası bulunmaktadır.[79] 3) Brill 2/639, Escoryal 2/1324'te bulunan nüshalar[80] 4) Tunus Zeytuniyye Kütüphanesi, 1/163 ve Ribat 534 numaralarda bulunan nüshalar[81] 5) Fas Kairo 162/7 ve Kahire 2/1-34'te nüshaları bulunmaktadır.[82] 6) Koca Ragıp Kütüphanesinde 77 numarada eserin yazma bir nüshası bulunmaktadır.[83]

B. *el-Cevâhiru'l-Hısân fî Tefsîri'l-Kur'ân*'ın Baskıları

Seâlibî'nin bu eseri birçok yerde pek çok kez basılmıştır.

1) Seâlibîyye matbaası tarafından 1905, 1907 ve 1909 yılında Cezayir'de dört cilt halinde basılmıştır. Birinci cilt 575, ikinci cilt 400, üçüncü cilt 262 ve dördüncü cilt 464 sayfadır.[84] 2) Müessetü'l İlmî li'l-Matbûat tarafından 1907 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Dört cilt halindedir.[85] 3) el-Vataniyye matbaası bu eseri 1974'te Cezayir'de basmıştır.[86] 4) Müessetü'l İlmî li'l-Matbuat bu eseri 1978'de tekrar basmıştır.[87] 5) 1909'da Escoryal'da basılmıştır.[88] 6) 1996'da Dâru'l-Kutubi'l-İlmî matbaası tarafından Beyrut'ta tahkikli olarak basılmıştır. 7) 1997'de Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî matbaası tarafından Beyrut'ta tahkikli olarak basılmıştır.[89]

---

78 Brockelmann, *G.A.L.*, II. 351.

79 Brockelmann**,** *G.A.L.*, II. 351.

80 Brockelmann, *G.A.L., Suppl.*, II. 321.

81 Brockelmann, *G.A.L.*, II. 351.

82 Brockelmann, *G.A.L.*, II. 351.

83 Bilmen, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II. 602.

84 Muhammed İsa Sâlihî, *el-Mu'cemü'ş-Şâmil li't-Turâsi'l-Arabî el-Matbu'*, Ma'hadü'l-Mahtutati'l Arabiyye, Kâhire 1992, I. 300-301.

85 Sâlihî**,** *el-Mu'cemü'ş-Şâmil li't-Turâsi'l-Arabî el-Matbu'*, I. 300-301.

86 Sâlihî**,** *el-Mu'cemü'ş-Şâmil li't-Turâsi'l-Arabî el-Matbu'*, I. 300-301.

87 Brockelmann, *G.A.L*.**,** II. 351.

88 Brockelmann, *G.A.L*., *Suppl.*, II. 321.

89 Selami Aykul, *Abdurrahman es-Seâlibî ve Tefsirdeki Metodu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005, s.29.

Sonuç

Seâlibî Kuzey Afrika'nın yetiştirdiği önemli ilim adamlarından biridir. Küçük yaşta Kur'an'ı Kerim'i ezberlemiş, tarihte önemli birçok ilim adamında görüldüğü üzere önemli bazı ilim adamlarından ilim tahsil etme amacıyla çeşitli şehir ve ülkelere seyahatlerde bulunmuştur. Tefsir ilminin yanı sıra fıkıh, usul, kıraat ve özellikle hadisle meşgul olmuş, hatta bir muhaddis olarak anılmıştır. Amelde Mâlikî, itikatta Eş'arî mezhebini benimseyen Seâlibî fıkhî yorumları daha çok bu ekoller üzerinden temellendirmeye çalışmıştır. Seâlibî özellikle tefsir ve hadis ilminde önemli bir ilim adamı olmasının yanında, takva ve zühdü ile de şöhret bulmuş, pek çok kimse tarafından veli bir kimse olarak tavsif edilmiştir.

el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân Seâlibî'nin en meşhur ve önemli eseridir. Bir Rivayet Tefsiri örneği olan esere Seâlibî'nin *el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân* ismini vermesi, eserin Kur'an'ı Kerim tefsiri konusunda faydalı bilgiler barındırmasının yanı sıra, başta sahih ve hasen hadisler olmak üzere içerisinde hikmetlerle dolu birtakım bilgi ve rivayetlere yer vermesi şeklinde açıklamıştır. Dinde şöhret bulmuş, kabul görmüş ilim adamlarının yaklaşık yüz eserinden istifade ile tefsirini kaleme aldığını ifade eden Seâlibî, özellikle İbn Atiyye'nin *el-Muharreru'l-Vecîz* ve Ebû Hayyân el-Endelusî'nin *el-Bahru'l-Muhît* adlı eserlerinden etkilenmiş ve çalışmasını bu iki eser üzerine kurmuştur. Seâlibî'nin, yaşadığı dönem içerisinde birçok tefsir varken özellikle İbn Atiyye'nin *el-Muharreru'l-Vecîz* adlı eserinin muhtasarı şeklindeki *el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*'ı kaleme alması siyasi kargaşaların, iç karışıklıkların ortaya çıktığı, okuma ve yazma oranının düşük olduğu bir zaman ve çevrede böyle bir esere ihtiyaç duyduğunun bir göstergesidir.

Kaynakça

Aykul, Selami, *Abdurrahman es-Seâlibî ve Tefsirdeki Metodu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005.

Bilmen, Ömer Nasûhi, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Bilmen Yayınları, İstanbul 1974.

Brockelmann, Carl, *Gesthichte Der Arabischen Litteratur,* Leiden 1938.

_____, *Gesthichte Der Arabischen Litteratur, Supplementband*, Leiden 1938.

Döner, Ertuğrul, *Seâlibî'nin el-Cevâhirü'l-Hısân fî Tefsîri'l-Kur'ân Adlı Tefsirinde İsrâiliyyât*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009.

Edirnevî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, thk. Mustafa Özel, Muammer Erbaş, İzmir 2005.

Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdirrahman, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, Dâru'l-Mektebeti'l-Hayat, Beyrût/Lübnan trs.

İbnü'l Gazzî, Ebü'l Meâli Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *Divânü'l-İslâm*, thk. Seyyid Kisrevî Hâsân, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1990.

Kâhir, Muhammed eş-Şerîf, *el-Envâr fî âyâti'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*, Cezayir-Beyrut 1426/ 2005.

Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdulkebir b. Muhammed, *Fihrüsü'l-Fehâris ve'l Esbâti ve Mu'cemü'l-Meâcim ve'l-Meşihât ve'l-Müselselât*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 1382/1962.

Mahmud Fehmi Hicâzî, *Târihu Edebi'l-Arabî*, Mısır 1995.

Mertoğlu, Mehmet Suat, "Seâlibî, Ebû Zeyd", *DİA*, İstanbul 2009.

Münestirî, Muhammed b. Muhammed b. Mahluf, *Şeceratu'n-Nuri'z-Zekiyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût/Lübnan 1349/1941.

Nüveyhiz, Âdil, *Mu'cemü'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslâm hatte'l-Asri'l-Hadîs*, Müessesetü Nüveyhizü's-Sekafî, Beyrût 1983.

Sâlihî, Muhammed İsa, *el-Mu'cemü'ş-Şâmil li't-Turâsi'l-Arabî el-Matbu'*, Ma'hadü'l-Mahtutati'l Arabiyye, Kâhire 1992.

Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf el-Cezâirî el-Mâlikî, *el-Cevâhiru'l-Hısân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût/Kâhire 1418/1997.

Tinbüktî, Ebu'l Abbas Ahmed b. Ahmed b. Ahmed Ahmed Baba, *Neylü'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dibâc*, Külliyetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye, Trablus 1036/1627.

Zâhî, Muhammed, *el-Hayâtü's-Sekâfiyye*, Tunus 1983.

Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire trs.

Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim*, Mektebetü'l-Müsenna, Beyrut 1989.